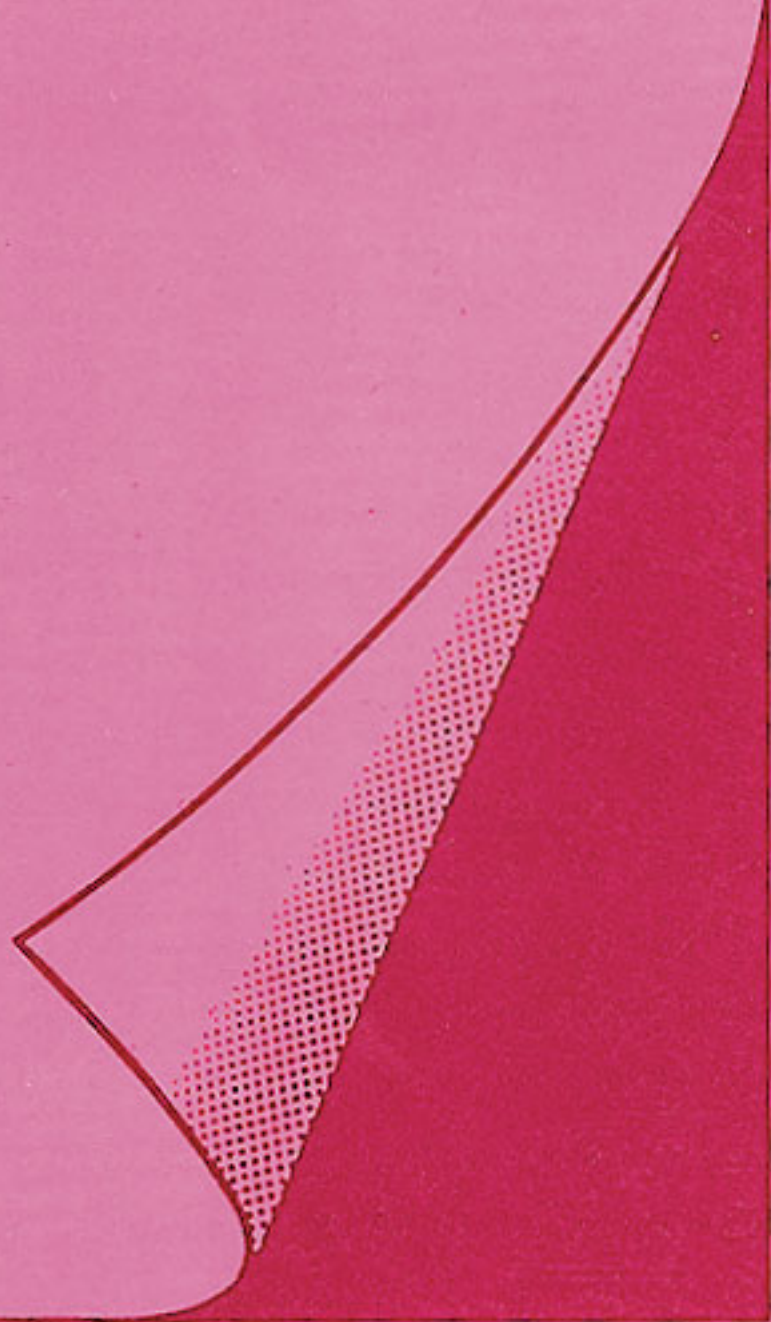

DR. KENDE PÉTER

Röpirat
a zsidókérdésről

Dr. KENDE PÉTER: RÖPIRAT A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL

**Íródott: 1984-85-ben;
megjelent 1989-ben**

Keressük önmagunkat.

Huszonöt-negyvenöt évesek vagyunk, s ez már nem is kevés. Kutatjuk a gyökereinket, mert még nem vehettük birtokba a múltunkat; vitatkozunk a jelenünkkel, amit nem mi csinálunk; nem látjuk a jövőnket, amit mások rontanak el nekünk, és már-már gyerekeinknek is. Szeretnénk valahová tartozni, ám újra és újra rádöbbenünk: a társas magányban senkire nem számíthatunk. Egymásra sem.

1968-ban azt hittük: apáink azért akarják a gazdasági reformot, hogy utána mi megcsinálhassuk az életmód reformját, a kultúra, az emberi kapcsolatok reformját. Az új gazdasági mechanizmusra azt mondták: nagy lépés a demokratizálás útján – s aztán nem engedték, hogy nekünk is véleményünk legyen a demokráciáról. Pedig mi mást értünk demokrácián, mint ők.

Keressük önmagunkat.

'80-ban, '81-ben reformvitákra jártunk, gyönyörűen tudtuk bizonyítani, hogy az azonnali totális és radikális reform az egyetlen járható út – és tessék, mi lett belőle. Ma már tudjuk: a véleményünk se nem oszt, se nem szoroz. Apáink egyik kudarcot vallott politikai varázslata az volt: nem beszélünk róla, tehát nincs is. Mi manapság újfajta varázslásban veszünk részt: beszélünk róla, tehát meg is oldottuk. Ám ahhoz, hogy ne cselekvés helyett beszéljünk, előzetes feladatokat kell elvégeznünk.

Először a múltunkat, saját történelmünket kell birtokba venni, hiszen ez a demokrácia általános iskolája. Márpedig egyre világosabban látjuk: idétlen panelekkel van tele a fejünk. Ha fölmerül egy-egy kulcs-fogalom – Horthy-kor, utolsó csatlós, Rajk-per, Nagy Imre, glasznoszt, 1956, 1968, 1980 –, nekünk kész, előre gyártott válaszelemek jutnak eszünkbe, amelyekről egyre gyakrabban derül ki, hogy használhatatlanok, hazugok. Az igazat kell tudnunk: mi hogyan és miért történt. Apáink korosztálya tele van sértettséggel, büntudattal, elfojtással, kompenzációval. Mi ezt nem akarjuk. bele kell látnunk azokba a lapokba, amiket ők osztottak le nekünk. Minket nem kötnek az ő tabuik, tehát le kell azokat rombolnunk. Ki kell mondanunk a kimondatlanságokat, nevén nevezni mindent, ami „nem látszik ki a csomagolásból”.

A jelenünkben is őszinteséget követelünk. Nem vállaljuk a mellébeszélést, az elhallgatást, az embargót, az öncenzúrát. Igaz, már tudjuk: e követeléstől ezek még nem szűnnek meg létezni, ám ha ezek nélkül nem megy, inkább halkán félreállunk. Hiszen mit tudunk tenni? Már a pótcselekvéseket is csak imitáljuk. Faggatjuk a beavatottakat, de közben utáljuk érte magunkat, hiszen ezzel a pusztán informáltsági előnyüket félig-meddig elismerjük intellektuális fölénynek; politikai pletykákat csereberélünk, mígnem rádöbbenünk: infantilizáltak vagyunk. Az a nyilvánosság, amit mi gondolunk – illúzió?

Mégis cselekvési teret keresünk magunk körül, görcsösen kutatjuk a tevőleges részvételnek, a saját sorsunk valósi kézbevételeének a lehetőségeit, fontosak szeretnénk lenni. Nem vatta, mozgósított ünneplő tömeg, keretszámok alapján kivezényelt közönség akarunk

lenni, hanem alkotó résztvevők, a társadalom valós szereplői, a történelem tényleges alakítói.

Ám egyre inkább racionálisak leszünk. Tűnőben a hit, a reménylett dolgok iránti bizalom.

Okos kompromisszumokat kell kötni? Ez a megmaradás kulcsa?

Apáink megkötötték a maguk kompromisszumait, '45-ben is, '48-ban is, '56-ban is. Most talán nem is az a fontos, ezek mennyire voltak elvtelenek. Legelőbb azt kell megértetnünk: ezek nem a mi kompromisszumaink. A mi nemzedékünkkel ők rengeteg apró és közepes méretű megegyezést akarnak kötni, mondván, ezek majd összeadódnak. De ez nem igaz! Nem adódnak össze! mi a magunk valódi kompromisszumait nem köthettük meg sem baloldaliságunk, sem magyarságunk, sem – akiket illet – zsidóságunk tárgyában. A mi társadalmi szerződésünk – oly régóta! – még mindig az előkészítés stádiumánál tart. Az ajánlatok egyelőre egyik szerződő fél részéről sem hangzottak el tisztán, egyértelműen. Ha pedig nincsenek egzakt ajánlatok, akkor nem lehetnek igaz válaszok sem. Ilyen helyzetben természetes, ha nemcsak elfogadó válasz születik, de keményen elutasító is, várakozó is, meg sok másfajta is.

Én ezzel a könyvvel próbálok hozzájárulni e társadalmi szerződés megköthetőségéhez: egy újabb tabunak hitt témakört szakítok ki a művi csönd, a gátlások, az elhallgatás miatt egymást kölcsönösen gerjesztő félelmek hálójából. Szembesülnünk kell a zsidókérdésnek azon időszakaival és oldalaival, amelyekkel eddig nem néztünk szembe!

Korosztályom, a zsidóüldözések utáni nemzedék sok tagjával együtt én is csak kamaszként szembesültem származásommal, de családom tapintatnak és védelemnek szánt félrevezetései miatt akkor sem igazán annak tartalmával és súlyával. Ahogy cseperedtem, egyre többször találtam magam szembe a zsidókérdés egyik-másik mozzanatával. A szülői házban fellelhető olvasmányok (Az Egy igaz ember, a Volokalamszki országút, Versigora, Fagyjev és Illés Béla) mellé előbb-utóbb be-becsúszott Déry és zek, Örkény és Nagy Lajos, Bródy, Szekfű, Majd Kardos G., Malamud, Heller és mások – s lassan-lassan az ocsúdás: az irodalom üzen valamiről, amiről az újságokban nem olvasok, rádióban nem hallok, tévében nem látok semmit, de semmit.

A zsinagógák zsvajjos, kedélyes világát egyazon nekirugaszkodással ismertem meg, mint a katolikus templomok áhítatos csendjét, vagy egy-két szekta taggyűlésre emlékeztető ábrítuálját. Ezek először tiszta képletnek tűntek: vannak vallásos emberek, akik saját egyházuk szabályai szerint részt vesznek istentiszteleteken. Ám a zsinagógákról hamar kiderült: az ünnepekkor ott tolongó fiatalok többsége nem vallásos, héberül nem tud, a szertartás jó részének nem érti a tartalmát. Akkor miért vannak ott? Csak mert utána együtt mennek el szórakozni? De miért együtt? Mit keresnek? Csupán hogy lányok megismerkedjenek fiúkkal és viszont – de miért éppen zsidókkal? Tényleg, az én baráti körömben is többségben vannak a zsidók – vajon véletlen ez, s ha nem, hogyan működik ez a szelekció, amely nem szándékolt, nem tudatos, mégis érvényesülő?

Sorjázta a kérdések, s az utána-olvasás inkább összezavarta, mint tisztázta a lehetséges válaszokat.

A 70-es évek végén, a 80-as évek elején a történettudomány, a szociológia éppen kezdett szembenézni a több évtizedes lemaradással. Ez persze csak fokozatosan megy, tehát az első időszakban főképpen zavart okoz: a korábban lezártak hitt ügyekről bebizonyítja, hogy azok messze nem tisztázottak, s ezzel egyúttal bármely más kérdéskörre is megengedi a kérdőjelek, a bizonytalanságok jelentkezését. A zsidókérdés feldolgozása ezen belül is különösen felemásan folyt és folyik. Miközben 1984, a holocaust negyvenedik évfordulója óta kétségkívül

kiszabadult korábbi szupertabu helyzetéből, nyilvánossága mind a mai napig suta és esetleges. Szinte kizárólag néhány értelmiségi rétegben létezik, ám ezekben is zömmel hisztérikusan, az abnormális kezelésmód miatti túlradó érzelmekkel, ideges reagálásokkal, fel-felcsattanó, alkalmasint sistergő-robbanó szenvedélyekkel. Szinte teljesen hiányzik mindenfajta társadalomtudományi kutatás és feldolgozás, gyöngé és hiányos a történeti megközelítés, bizonytalan a publicisztikai hozzáállás, kiszámíthatatlan a szerkesztői és kiadói magatartás. A nem normális nyilvánosságnak természetes velejárója az öncenzúra, a szerkesztői túlbuzgóság cenzúrája, a kibeszéletlenségek sűrű szövedéke, a témakör elméleti tisztázatlansága – az az összhelyzet, amely visszahatólag a zsidókérdést magát teszi sokkal nehezebb dilemmává, mint amilyen az valójában. Mindezt megtetézi az álságos politikai kezelésmód, a nemzetiségi lét fölvetetlenségének magyarozatlansága, a bűnbakteremtés újbóli veszélyének olykori suttogása, a zsidó alapon történő önszerveződés lehetetlenítése. Ördögi körök kezdenek kirajzolódni: misztikumává válhat a zsidóság, a címkék önmagukat beteljesítő jóslatokká válnak, a másság-tudat helyébe nem épül azonosság-tudat, a humánus, a szolidaritás helyet enged a gyűlölködésnek s a félelemnek.

A döntő lökést számomra egy vita adta, az első félig nyilvános disputa a zsidókérdésről, amelyet a Hazafia Népfrent égisze alatt működött „Rakpart-klubban” rendeztek. A terem zsúfolásig megtelt, a jelenlévők számánál biztosan jóval kevesebb kiküldött meghívó ellenére. Csepeli György szociálpszichológus, Hanák Péter történész és Mezei András író tisztességes előadói munkát végzett, valamennyi fölített kérdésre próbált becsülettel válaszolni – ám nem én voltam az egyetlen csalódott hallgató. Nem az előadók voltak a hibásak: a ma is fontos igazi kérdéseket nem tette föl senki.

Miért? Szemérmességből, félelemből? Kitől, mitől félve? Mert ezek a kérdések csupán a zsigerekben érezhetők, s így nem fogalmazhatók meg, a lélek mélyére lefojtott indulatokat túlságosan nehéz felszínre hozni?

Először a szakembereken akartam számon kérni: Ti íróemberek vagytok, miért nem írjátok meg azt is, ami minket foglalkoztat? S ekkor kellett szembenéznem önmagammal: milyen alapon várom el másoktól, hogy megírják azt, ami engem izgat? Ők már sok éve megjelennek a sajtóban, ez alkalmasint nem könnyebbséget, hanem nagyobb kötöttséget jelent számukra. Egyáltalán, hogy jövök én ahhoz, hogy a feladat elvégzését másoktól várom; ha valóban feladatnak tartom, akkor nekem, magamnak kell elvégezniem.

Jogtanácsos vagyok, szereztem mellé egy szociológus diplomát is – a jó szándék tétova beképzeltségével kezdtem elhithetni magammal: ez a munka rám vár. Nekikezdtem hát módszeresen foglalkozni a zsidóság, az antiszemitizmus mai helyzetével. Megírtam egy tanulmányt, amely a *Valóság* 1984 augusztusi számában megjelent *Van-e ma zsidókérdés* felcímmel, *Antiszemitizmus zsidóság nélkül? Zsidóság antiszemitizmus nélkül?* alcímmel.

Önteltségem akár fokozódhatott volna pusztán az összehasonlítástól: Bibó István 1948-as nagy tanulmánya óta ez vlt az első, e témáról jelen idejűen szóló itthon megjelent írás. Bennem azonban inkább a rossz érzés fokozódott: így ez a feladat nincs elvégezve. Amennyire megíratlan a jelenlegi helyzet, ugyanannyira hiányzik annak 1945 utáni története. Hozzáfogtam hát ahhoz is.

Most azonban, amikor papírra vetem mindazt, amire öt év magányos kutatásai során jutottam, be kell látnom: a feladat túlnőtt rajtam. Történészekből, szociológusokból, pszichológusokból, egyháziakból álló szakembergárdának kellene kutatni e tárgykörben. Én nem vagyok profi. Biztos tehát: e faladatot csak sután, sokat tévedve tudom elvégezni.

Vívódba, félve; tudást, megértést, irgalmat keresve; a segíteni akarás önzésével, a türelmetlenség és óvatosság együttes nagyképűségével; ráadásul azzal a félrevezető érzéssel, hogy magam is művi csöndek és félelmek bűvös köréből próbálok kitörni. Tévedéseimért előre védekezni csak azzal tudok, hogy megköszönök minden majdani kritikát, észrevételt.

E röpiratban nem is tudok hát többre vállalkozni, mint hogy megpróbálok néhány dolgot végiggondolni egy *kutatási hipotézis módjára*: abban bízva, hogy előbb-utóbb sokféle kutatás fogja igazolni vagy cáfolni az általam leírtakat.

Kényszerűen keveredik így szövegezésemben az esszé, a publicisztika és a tanulmány. S bármilyen mértékben hívom segítségül a történettudományt, a szociológiát, a szociálpszichológiát – ez ügyben nem olyasfajta ismeretterjesztésre van szükség, mint amikor valamiről senki nem tud semmit, hanem annak figyelembevételére, hogy e kérdésről mindenki tud valamit, csak éppen többnyire helytelent, hiszen előítéletek tömege mozgatja gondolkodásunkat.

E bevezetés végén szólnom kell arról is, hogy menet közben számosan óvtak az egész témakörötől, próbáltak lebeszélni arról, hogy írjak erről. Egyesek szerint ez ma már nem probléma, tehát kár vele foglalkozni. Rögtön az elején hadd szögezzem le saját állásponatomat: *ez a probléma nem szűnt meg, s még nagyon sokáig nem is fog eltűnni*. Tartalma persze nagymértékben megváltozott a háború előttihez képest. 1945 előtt elvileg kötelező volt az antiszemitizmus, ma elvileg tilos; akkor a zsidóság az asszimiláció minden eredménye mellett is elkülöníthető, valóban külön zárványa volt a magyar társadalomnak, ma – később látni fogjuk – nem az; akkor az antiszemitizmus kimutatta igazi arcát, a numerus clausust, a gettót, Auschwitzban, Mauthausenben a gázkamrát, a krematóriumot, ma ezek csak rémálmokban vetődnek föl – még ha nem is kizárólag múlt idejű rémálmokban. *A zsidókérdés gyökeresen más jellegű ma, ám létező.*

Mások szerint azért lenne jobb hallgatni erről, mert ez ügyben mindenkinek külön véleménye van, ráadásul hitszerű képződményként, észérvekkel megközelíthetetlenül; s az övétől eltérő véleményre mindenki sokkal idegesebben reagál, mint más témákban. ez az alapállítás valószínűleg igaz is, csak éppen a következtetés nem logikus. Ha e témakör ennyire „neurotizált”, akkor ennek egyetlen gyógymódja éppen a kibeszélés, az őszinteség lehet, az elhallgatás okozta elfojtás csak tovább ronthat a helyzetet.

Szokás ellenérvelni azzal is, hogy maguk a zsidók érzékenyek. Ez alighanem igaz is, legfeljebb az a kiegészítés kívánkozik mellé, hogy érzékenyek például a székelyek, az afgánok vagy mondjuk, a kurdok is. Akkor ne írjunk róluk se?

Vagy arról van szó: ne tépjünk föl már behegedt sebeket? Ezek a bizonyos sebek – úgy hiszem – nem hegedtek be teljesen, nem is fognak soha, sőt, nem is szabad engedni istenigazából behegedni őket. Hatmillió zsidó megölése, hatszázezer magyar zsidó elpusztítása olyan sebe az emberiségnek és a magyarságnak, amelynek emléke nem szabad, hogy eltűnjön, amelynek gyógyulása nem a felejtés. Újabb sérüléseket pedig nem az elhallgatás ad, hanem a mai és holnapi bántások, összeütközések sora, a korszerűsített stigmák, a továbbélő előítéletek, az újabb félrevezetések.

Ám időszerű-e ma írni erről? Ha maga a probléma nem szűnt meg, akkor mindig időszerű. A történelem számbavétele is akkor igazán hasznos, ha egyúttal azt is vizsgáljuk: elegendő távolságra jutottunk-e attól, amire emlékezünk, milyen tanulságokat kell levonnunk a tegnaptól a mára és a holnapra nézve.

Igaz, nincsenek kikristályosodott álláspontok a zsidóság létéről és főképpen

perspektívájáról.. Ebben kétségkívül veszélyes nagyot tévedni, csakhogy tévedések és ezeket helyreigazító viták nélkül nem is képesek tisztázódni a vélemények. E téren hitbeli, világnézeti és helyzetmegítélési különbségek alkalmasint olyannyira eltávolíthatnak egymástól nézeteket, hogy talán soha nem is fognak találkozni egymással. De – lelke rajta! – vállalja mindenki a maga véleményét, ha kellő toleranciával fogadja a másokét.

Írásomat sokaknak szánom – de csakis mint vitaalapot. Négy évet vártam e röpirat megjelenésére. Most arra kérek hát mindenkit, akinek mondandója és tennivalója van: ne várjunk tovább!

Lectori salutem!

NÉHÁNY RÖVID RÉSZLET A KÖNYVBŐL:

Részlet a **KIK AZOK A ZSIDÓK?** című fejezetből:

A zsidókérdésnek pusztá fölvetését is sokan arra hivatkozva próbálják visszautasítani, hogy ma már nálunk nincsenek is zsidók. Voltak a háború előtt, azok többségét elvitték, megölték magyarok és magyar segédlettel németek; akik életben maradtak, azok zömmel haza sem jöttek, vagy ha mégis, akkor elmentek Magyarországról 45-48-ban vagy 56-57-ben; akik pedig itthon maradtak, azok annyira beolvadtak, hogy már semmilyen szempontból nem számítanak zsidóknak. Mások szerint viszont asszimilációról szó sincs, önmaga zsidóságát éppúgy nem lépheti át senki, mint az árnyékát. Az igazság nyilván nem a két szélsőséges álláspont között, hanem valahol másutt van..

A válaszhoz azonban legelőször meg kell próbálni tisztázni : *ki a zsidó, mit jelent az, hogy zsidóság?*

Ehhez alighanem el kell választani a két fogalmat: zsidók, illetve zsidóság. A zsidók vallási vagy származási alapon azok. A zsidóság azonban egyúttal viszonyrendszereket jelent zsidók között, kapcsolatokat, együttműködést, bizonyos szervezettséget. Zsidók csak akkor alkotnak zsidóságot, ha – mint fa és erdő, ember és társadalom esetén – közöttük olyan viszonyok állnak fenn, amelyek elkülöníthetők teszik őket másoktól.

Tehát ki zsidó? *Aki annak látszik?* Fajelméleti magyarázat ez? Léteznek-e antropológiai azonosságok vagy legalább hasonlóságok zsidók között? Genetikai okok hozzák-e létre azt, hogy a világ legkülönbözőbb államaiban végzett kutatások a zsidókra nézve magasabb intelligenciát, érvényesülést és hasonlókat igazolnak? Vagy elegendő ehhez a nem genetikai, hanem kulturális öröklés, a családi és etnikai átörökítés ? S ha léteznek akár ilyen, akár olyan fajtahasonlóságok, akkor hogyan férnek ezek közé a szőke, kék szemű és éppenséggel buta zsidók?

Tehát ki zsidó? Aki annak tartja magát? Mikor mivel kezdődik ez: valaki zsidónak tartja magát? Származás, vallás, önbesorolás, identitás ilyen irtózatosságon, amely nem a zsidóságra, hanem a magyar társadalomra jellemző? A mai világban, amikor kapaszkodóink, értékeink, valahová tartozásaink döntő többsége inkább csak vákuumként létezik, hiányával szabályoz, előre- és visszamenőleg egyaránt kérdésessé válik? Meg tudjuk-e mondani, mit jelent ma demokratának, kommunistának, ellenzékinek, toleránsnak lenni? Hát akkor éppen azt tudnánk egykönnyen tisztázni: mit jelent zsidónak lenni? Tartja-e, tarthatja-e magát zsidónak

magát, aki kommunistává válva próbálta félretolni származását, aki anélkül kacérkodik zsidó származásával, hogy minimális ismeretei is lennének a zsidó kultúráról, aki vegyes házasságból született, vagy éppen ilyet kötött, akinek mindaddig eszébe sem jutott saját zsidósága, amíg egyre dagadó antiszemitizmust nem kezdett érezni maga körül, aki még csak nem is sejti, hogy rengeteg ködös szorongása, vagy akár kivándorlást fontolgató félelme elsőrendűen zsidóként, vagy romló életszínvonalú adóalanyként, vagy egyszerűen állampolgárként vetődik föl riadt agyában?

S ha azt mondanánk: *aki zsidónak vallja magát* – mikor, hol, milyen alkalommal? Voltak korszakok, amikor a népesség-összeírásnál ezt megkérdezték, és eszerint tartották nyilván őket. Ma ezt nem kérdezik, és érthetően nagy felháborodást is szülne, ha kérdeznék. Ám akkor mi a támpont? Hiszen vannak, akik nem tartják magukat zsidónak, de őket környezetük igen, mi több, úgy is élnek, ahogyan egy hagyományos zsidó család. S mennyire kell bekalkulálnunk a pillanatnyi történelmi helyzetet, elsősorban a hivatalos vagy nem hivatalos antiszemitizmus nyomását? Közismert az az adoma, amely szerint a legvadabb zsidóüldözések idején a székely ember arra a kérdésre, ő zsidó-e, imígyen felet: – *Én még nem.* – Nem lehetséges-e ugyanígy ma bármely irányú válaszeltérés, attól függően, hogy az illető érez-e maga körül zsidóellenességet vagy sem.

Tehát ki zsidó? *Akit annak tartanak?* Kik? Milyen alapon? Mikor melyik a mérvadó környezet e téren? A zsidóellenes frázisokban őrijöngő Fradi-drukkereké, a népies-urbánus vitákban vétlenül vagy szándékosan polarizálódóké, a kontraszelekcziót magyarázni próbáló káderpolitikát konkrét döntésekben olykor sandán erre félrepislogó megvalósítóké, az ilyen-olyan posztokon, rétegekben, csoportokban a zsidók arányát vizslatóké, az egyes szamizdatokban a zsidóságot egységes tömbben láttatni próbáló lavírozóké? Csak a nem zsidóké? Csak a zsidóké? Sokat példáz erről is egy anekdota. Raj Tamás mesélte el egy rádióadásban: vidéki városban járva leszólított egy idegent: – Laknak-e itt zsidók? – Mire a válasz: – Igen, a mi házukban a Fehérék, csak el ne mondja nekik, mit hallott, mert ők nem tudják! – Ugyanakkor ismerjük jól mind azt a típusesetet, hogy zsidónak tartanak vagy vélnek nem zsidókat, mind amikor zsidókról olyannyira nem gondolják, sejtik, hiszik mások illetén származásukat, hogy éppen előttük kezdenek zsidózni. Amikor zsidótörvényeket fogadott el a magyar országgyűlés, először csak a zsidó vallásúakat sorolták annak hatálya alá, később a nürnbergi törvények nyomán Magyarországon is a zsidó faj kategóriát alkalmazták, vagyis nem vallási, hanem származási alapon definiálták a zsidóságot, s így végül – a munkaszolgálatra behívás, a gettóba, a koncentrációs táborba hurcolás szemszögéből – zsidónak számított mindenki, aki nem tudta igazolni mind a négy nagyszülőjének árjaságát, „fajtiszta” mivoltát. És sokszor maguk a zsidók sem tudják pontosan, ki zsidó és ki nem.

Kurt Lewin írta 1940-ben: „A modern zsidók gyakran bizonytalanok annak megítélésében, hogyan és milyen mértékben tartoznak bele a zsidó csoportba. Különösen azóta nehéz pozitívan meghatározni az egész zsidó csoport jellegét, amióta a vallás kevésbé fontos társadalmi ügyé vált. Vallási csoport sok ateistával? Zsidó faj tagjai faji sajátosságainak nagymértékű különbözőségeivel? Nemzet olyan állam vagy földrész nélkül, amely népének többségét magában foglalná? Csoport, amely azonos kultúrát és tradíciót egyesít, de amely azoknak a nemzeteknek a sok szempontból különböző értékeit és eszméit foglalja magába, amelyben a csoport él?” Nos, mindez ma még inkább igaz.

Egy csoport jellegét annak a határnak az erőssége és jelege határozza meg, amely ezt a csoportot elválasztja a többi csoporttól. Ám ez megváltozott! Ez a határ ma elsősorban nem a zsidó csoport és mások, hanem a zsidó egyén és mások között húzódik; a zsidó egyén szeparálódva keresi ezt a határt, vagy nem keresi, de néha ráébrednek, hol van.

A zsidók azok közé tartoznak, akiket „*hazátlan nép-ként*” szoktak emlegetni. A zsidók is csak zsidóságot tekintve hazátlanok, ez viszont igaz Izrael állam létrejötte után is, hiszen a világ 15 millió zsidójából mindössze 3,5 millió él Izraelben. Abban valóban az egyetlen, hogy – legalábbis Izraelbe vándorolt kisebbsége – megújította nyelvét, kultúráját, egész népiségét.

A zsidóság olyan csoport, amelynek értelmezéséhez és önértelmezéséhez szervesen hozzátartozik *saját üldöztetése*? Aki zsidó definiálni próbálja önmagát, nehezen indulhat el máshonnan, mint az évezredek üldöztetéséből. Ez nem valamiféle sokat emlegetett zsidó túlérzékenység, hanem történelmi tény. Nemcsak mert tény az üldöztetés, hanem azért is, mert a zsidóság diaszpórában való fennmaradásának egyik fogalmi eleme – bármily cinikus is ez – valószínűleg a zsidóüldözés.

Általában is igaz, ám a zsidóságra talán az átlagnál sokkal inkább: a csoporthoz tartozás legfőbb kritériuma *a sorsközösség tudata*. Nem valami Istentől eredő vagy más transzcendens sorsközösség, hiszen amint Marx írja: „a zsidóság nem a történelem ellenére, hanem a történelem révén tartotta fenn önmagát”. Több ezer év sorsközössége pedig talán sokáig képes hatni. S a sorsközösség érzését nemcsak, sőt, talán nem is elsősorban a történelem nyomása válthatja ki, hanem sokkal inkább a jelen helyzet sorsközössége. Van ma ilyen? Ha létezik antiszemitizmus, akkor erős sorsközösség is létezik. Ám ha a zsidók csak feltételezik, hogy van körülöttük antiszemitizmus, a sorsközösség érzését – akár valós, akár hamis, de mégis létező tudatát – már ez is megteremtheti. Kelet-Európában a különböző közösségi tudatok amúgyis hajlamosak misztifikálódni, elszakadni tényleges tárgyuktól, a zsidók körében – akiknek történelme és kultúrája egyébként is sok misztikumot tartalmaz – talán még inkább megvan ez a hajlam.

A zsidóság azon kevés csoportok egyike, amelynek létehez *saját öngyűlölete* is szervesen hozzátartozik, hiszen a zsidó egyénnek folyton van egy veszélyeztetettségi érzete attól, ha e csoporttal azonosítják, mivel „a zsidók a zsidó dolgokat a barátságtalan többség szemével látják”. Kurt Lewin: A zsidók közötti öngyűlölet című munkájában részletesen elemezve a csoport és az egyén sokszorosos ellentmondásos viszonyát, a húzó és taszító erők alakulását, végül is azt a konzekvenciát sejteti, hogy ez az öngyűlölet valószínűleg elkerülhetetlen, és – ami aktuálisan fontosabb – nehezíti az asszimilációt, és állandó gyötrelmet jelent...

Részlet az AKIK MEGMARADTAK című fejezetből:

1945. Egy nyírségi kis faluba – ahol a háború előtt virágzó zsidó hitközösség élt és működött – összesen ketten térnek vissza a deportálásból. A többiek mind ott veszttek a gettóban, a marhavagonban, az országúton, a koncentrációs táborban, a táborból hazafelé vezető úton. A hazaért két zsidó összeszedi családját és a hitközösség összes pénzét, és azon fölvásárolnak egy nagy tétel német birodalmi szappant. Kimennek a temetőbe, és a szappant a zsidó vallási előírások teljes betartásával – eltemetik. okkal-joggal – van miért.

1945. A háborúnak vége, valami új kezdődik. A magyar zsidóság – hatszázezer társát elveszítve – a klinikai halál állapotában lebeg. Akik életben vannak, már megtanultak meghalni. Aki pedig elevenen hal meg, az nem az élet, hanem a halál törvényei szerint él. A kollektív megsemmisülés szabályai mozgatják azokat is, akik a munkaszolgálatból vagy a lágerekből jöttek meg, azokat is, akik a pesti gettóban vagy bujkálásban maradtak életben.

1945. december 31-én a hivatalos adatok szerint Magyarországon 195 000 zsidó személy él, ebből 144 000 Budapesten, 51 000 pedig vidéken.

Kik ők? negatív könyebb válaszolni: akik nem haltak meg, s nem mentek a koncentrációs táborokból egyenesen Amerikába, Izraelbe, Nyugat-Európába.

De kik az itthon lévők?...

... S kik ők társadalmilag, a munkamegosztásban elfoglalt helyük szerint?

Az 1945-ös zsidóság legfelsőbb rétege a nagytőkések, bankárok szűk csoportja. Ezek bizonyos hányada vagyonának nagy része árán az életét meg tudta menteni. Fizettek Horthyéknek, fizettek a nyilasoknak, a németeknek, de életben maradtak. S a felszabadulás után dönteniük kell, mit tegyenek. Többségük hamarosan kimenekíti pénzét, vagyonát, családját, és kimegy Amerikába, Ausztráliába, Kanadába, Franciaországba és még sok más országba – egy helyre, Németországba nem. Ám sokan bíznak a polgári demokrácia megújulásában, az ígéretekben, és nemcsak itthon maradnak, de újra átveszik üzemük vezetését, ismét megindítják a bankéletet, megteremtik a nagykereskedelmet. Ők később keservesen csalódnak. 1948-49-50: a politika lesöpri őket az asztalról – nem mint zsidókat, hanem mint tőkéseket, de a kettő a korábbi történelemben olyan mértékben és módon kapcsolódott össze, hogy – mint később látni fogjuk – ekkor is elválaszthatatlanok egymástól...

Részlet AZ ELSŐ LÉPÉSEK című fejezetből:

... Egészen más jellegű azonban az igazoló bizottságok tevékenysége, hiszen ezek elé rengeteg embernek oda kell állnia, és felelnie föltett kérdésekre: volt-e tagja fasiszta pártnak, vett-e részt zsidóüldözésben, mit tett a gyilkolás megakadályozására, ha a fronton harcolt, volt-e köze munkaszolgálatosokhoz, miért nem ment át a partizánokhoz, miért nem segített bújtatni zsidókat és így tovább. Jó és rossz kérdések, jogos és jogtalan vádak, túl enyhe és túl szigorú ítéletek egyaránt elhangzanak. S az eljárásokban sok a bizonytalanság, a hiba is. Az igazolóbizottságokat paritásos alapon állítják föl, mind az öt nagy párt küld képviselőket mindegyik bizottságba. Így gyakran még a zsidó igazoló bizottsági tagok között sincs egyetértés. Nem úgy, ahogy mai ésszel gondolná az ember, hanem rendszerint a szociáldemokraták keményebbek, ha tetszik, kíméletlenebbek a kommunistáknál is. Gyakran a bizottság zsidó származású kommunista tagja a parasztpárti képviselővel fog össze, hogy enyhítse a zsidó szociáldemokrata tag „kérlelhetetlenségét”. Ilyen módon sikerül csak megakadályozni például Szabó Lőrinc, sőt Illyés Gyula, szinte az egész népi írói mozgalom elhallgattatását. Sokan ugyanis a népi írók csoportját és minden tagját az antiszemitizmus fő szócsövének, a zsidóüldözés ideológiai szálláscsinálójának tartják – elfelejtkezve arról, hogy voltak, akik becsületesen viselkedtek, még ha csak annyira is, amennyire akkor lehetett, amennyire mertek.

A közvélemény nem kis részében azonban ennél sokkal súlyosabb nyomokat hagy önmagában a tény: az igazoló bizottságok *tagjainak nagy hányada zsidó*.

Miért? Véletlenül? Dehogy, nem véletlenül, de nem is szándékolta, voltaképpen természetes módon alakul így...

Logikus hát: a lakosság tekintélyes hányada a népbírósi és igazolóbizottsági eljárásokat *a zsidók bosszújának tartja*. Terjed a suttogás: most aztán a zsidók elégtételt vesznek mindenért, de úgy, hogy abba a magyarok belerokkannak. És be is következik az első visszaütés. Pécssett az egyik népbírósi per hallgatósága elégedetlen az ítélettel, túl szigorúnak tartja. Tüntetnek a népbírósi ellen, röpcédulákat osztogatnak, amelyeken halált követelnek a népbírák fejére, majd kivonulnak az utcára, és *beverik a zsidó hitközség házának ablakait*. Ez ugyan persze nemcsak a feltételezett „zsidó bosszú” reakciója lehet, hanem lehet „csupán” a még létező fasizmusnak a jelentkezése is...

Részlet az ISMÉT VÉR FOLYIK című fejezetből:

1946. A tomboló infláció kellős közepén a politika elkövet egy nagy hibát – még ha nem is szándékoltan. A képlet közismert: ha túl nagy a feszültség, kínáljunk fel valamilyen bűnbakot, amelyen ez levezethető, az anyagi ügyeket toljuk át az agitációban az ideológia szférájába. Ez esetben a feltalált „áldozati állat” valóságos, az MKP meghirdeti: „Halál a feketézőkre! Kötelet a spekulánsoknak! Halál az árdragítókra, az újjáépítés vámpírjaira!” Az ötlet megalapozott, spekulánsok léteznek, sőt, kétségkívül jelentősen nehezítik is a helyzetet. Ám a kampány beindítói megfélemlenek a tömegek egy része fejében változatlanul jelen lévő tévhitekről, félrevezető tapasztalatokról. Magyarországon huszonöt éven át harsogták az emberek fülébe: a zsidók feketézők, abból gazdagodtak meg, hogy becsapnak mindenkit, a nyomor, a háború, minden baj oka a zsidóság.

A hamis tapasztalatokat fölerősíti az a tény, hogy miközben a magyar állam az éhező, nyomorgó tömegeknek semmit nem tud adni, a zsidók egy része a Jointtól kap ruhát, ennivalót, néha még csokoládét, kakaót is. Ez irigylésre méltó.

Ráadásul a politikát a tömegek számára lefordító agitáció „kész anyagból” dolgozik: a grafikusok ugyanazok, akik a háború előtt voltak, a plakátok tervezési, kivitelezési módja mit sem változik attól, hogy a politikai vezetés ma más tartalmat szán az utcai meggyőzésnek, a nyomdatechnikán nem szűrődik át a célok változása. A spekulánsokra lecsapni buzdító plakátokon tehát mindenki fekete hajú, görbe orrú, vastag szájú és kövér. A feketézők a pesti utca falain úgy festenek, mintha egyenesen a Stürmerből, a régi német antiszemita lapból léptek volna ki. Két pillanat kell, hogy a fejekben összekapcsolódjon: feketéző = zsidó. A dolog hihető is, hiszen a zsidó kisiparosok, kiskereskedők csillagászati áron, de inkább aranyért, dollárért, a nachtkasztliért adnak mindent. Kiben is vetődik föl, hogy a zsidó kereskedők *is* drágák, de nem csak ők, hogy őket pontosan ugyanúgy agyonnyomják az adókkal, mint a parasztokat, hogy „félelem-prémiumot” is kell fizetni nekik, hiszen ha azt akarják, legyen mit árulniuk, ezt csak féllégális eszközökkel oldhatják meg. Ezek végiggondolásához hűvös racionalitás kellene, de itt már forró indulatok tajtékzanak. és az a bizonyos szikra kipattan.

1946. május 21. *Kunmadaras*: egy volt levante főoktató és társai *antiszemita tömegverekedést provokálnak*. Azt a rágalmat terjesztik, hogy a templomszentelésre készülő zsidó hitközség megölte azt a két gyermeket, aki az előző napokban elcsavargott a faluból. a pogrom során *2 embert megölnek, 18 megsebesül*.

... Hajdúhadháza, Sopron, Csanádpalota, Mezőkovácsháza, Debrecen, Tiszaladány, Pély, Nyírtas, Földeák, Mecsekháza, Miskolc – vérvád, pogrom, öldöklés...

...S természetesen meg is lódul a zsidók közül az emigráció is, az alija, az Izraelbe vándorlás is, hiszen sok minden megkérdőjeleződött, ismét kérdéssé vált, lehet-e élni ebben az országban. Becslések szerint 1946 eleje és 1948 közepe között legalább négyezre mennek ki Palesztínába, s körülbelül ugyanennyien máshová...

Részlet A FORDULAT BEINDUL című fejezetből:

...A zsidó szó és az arra utaló más kifejezések eltűnnek a sajtóból, kitöröltetnek a közélet szótárából.

Miért? Ennek megértéséhez is, de következő témánk, a koncepciók perék zsidó vonatkozásainak leírásához is itt rövid kitérőt kell tennünk: megpróbálni higgadtan végiggondolni a *zsidó kommunisták és a „zsidó vezetés”* 1948 utáni kérdéseit. Ennek őszinte tisztázása nélkül nem érthető meg az 1956-ig terjedő időszak sok fontos eseménye.

Az emberiség történetében a zsidóság és a kommunista baloldaliság sok ponton összetalálkozott, s ez személyi és elméleti átfedésekhez, aktív egybefolyáshoz, egyfajta strukturális hasonlósághoz vezetett – a kölcsönös vonzáson alapuló választás elve szerint. ...

... A kapcsolódás eredeti kezdete a zsidó vallás világi valóságú messianizmusa, amely nyilvánosan megy végbe, a történelem színterén és a közösség közegében, s amely átalakítja az egész világot. Ez a messianizmus soha és semmilyen formában nem gondol egyedi megváltásra, a megváltás a zsidó vallás felfogásában csak kollektíven történhet: a nép egészét, az emberiséget, a világot érinti. A XIX. század eszmevilága a reményt különválasztotta a cselekvéstől, a világ maga lett irracionális a háborúval, a nyomorral, s ebből megszületett a messianizmus, mint társadalmi hit és törekvés. a nyomorúság osztálytartalmakban ismerte föl önmagát, értelmiségiek morális okokból vállalták az elnyomottakat, és a bennük érzett társadalmi erő vezette őket az alárendelődéshez. Bennük látták a romboló erőt, amely az apokalipszist végig tudja vinni, hogy abból végül mint megváltók emelkedhessenek ki. Ez a lelkiállapot és ez a lázadás talált egymásra a kommunista mozgalombeli messianizmusban, módot teremtve önmaga megfogalmazására és megvalósítására. Semmi nem volt ebben eszköz, hiszen minden hit volt. A hit vált öntudattá, a vallási magatartás lett politikává, és egyházszerűek lettek a szervezetek.

A zsidók helyzete egyben minden más néptől különbözött: ők minden nép nacionalizmusától egyaránt szenvedtek. Amikor annyira már eltávolodtak a vallástól, hogy a messianisztikus vágyak és törekvések már nem vallási törekvésekben éltek, de annyira még nem, hogy a messianizmus ne lett volna számukra természetes gondolat – akkor a kommunista mozgalomban terjedő messianizmushoz való csatlakozást könnyen vehették folytatásnak. A tőkésvilág által kirekesztett és tagadottnak tekintett osztályhoz hasonlóan érezhették saját

helyzetüket. Mint zsidók ők is ki voltak zárva a társadalomból, létükben a tiszta tagadottság volt jelen. Így az osztályjellegű messianizmusban saját helyzetüknek megfelelő kifejeződést láthattak. Zsidók között mindig erős volt a szolidaritás érzése, a szegények, a közösség tagjainak segítése, s ez a szolidaritás is mint elv újult meg a marxizmusban.

Az általános szociális magatartást még valami kapcsolta a zsidóként érzett problémához: a kommunista marxizmus éles antiklerikalizmusa és ateizmusa. A zsidó vallástól elszakadó ember a marxizmusban olyan formát talált, amellyel úgy tagadhatta meg vallását, egyházát, hogy ugyanakkor közvetlenül és élesen elhatárolta magát a kereszténységtől. El tudta tehát hártani a zsidók számára legsúlyosabb bűnnek, az áttérésnek az ódiúját. A kommunista marxizmushoz csatlakozást az asszimilálódással szembe fordulásnak lehetett érezni. Nemcsak vallásilag. A szegény zsidók ritkán asszimilálódtak, ezt főleg a sikeres üzletemberek tették. Akik a keresztények zsidótörvényeinek kényszeréből gazdagok lettek, azok integrálódtak a gazdasági életbe, s ők bontották ki a szellemi és vallási asszimilációt is, hiszen egy család vagyonosodása szinte magától – a helyzet súlya által – emelte ki őket zsidó közösségükből. Márpedig az integrálódás gazdasági szellemének megtagadása: az antikapitalizmus a marxizmusban találta meg elvi megfogalmazódását és érvrendszerét, amely annak az egész világnak a globális megszüntetését hirdette, ahol az asszimilálódók sikerrel berendezkedtek, és még jobban berendezkedni óhajtottak...

...A zsidóság világméretű katasztrófája aztán további sokakat „vitt balra”. A zsidó származású kommunisták 1945-ös helyzetének kiindulópontja a korábban már elemzett 45-ös életérzés: az igazi felszabadulás, a megmenekülés tudata, a felszabadítók felé a kritikátlan, teljes odaadás, a kommunista pártba mint potenciálisan igazi védettséget nyújtó szervezetbe bemenekülés. Ám a pártban egyre terebélyesedő dogmatizmus, szektarianizmus talán erősebben hat azokra a zsidó párttagokra, akiknek az országgal, az ország népével való viszonyát alapvetően nem a teljes szolidaritás, az egybeforrottság, hanem a sokféle elintézetlenség határozza meg. Ez sokakban neofita túlbuzgósághoz vezethet. Ahogy ebben az időben a munkások az esztergálás, a csapolás tervét teljesítik 200-500-800 %-ra, ők, persze másokkal együtt, a politikai instrukciókat, a párthatározatokat teljesítik 200-500-800 %-ra. Helyzetük, sorsuk miatt sokukban van bizonyos idegenség vagy inkább kívülállás – ez kezdetben pozitívumnak látszik, hiszen így biztos pontosan, ha kell, kíméletlenül végrehajtják a határozatokat, szentnek tekintik a felülről jövő utasításokat.

Akiknek gyöngébb a „horizontális kötődésük”: az ország, a nemzet közösségébe beágyazottságuk, az azonos síkon a maguk szintjéhez kapcsolódásuk, azoknak erősebb kell legyen a „vertikális kötődésük”: a hatalomtól függésük, a vezetésnek alávetettségük, akár behódolásuk. *Aki kiszolgáltató a „horizontális kapcsolatokban”, például mert lezsidózható, mert félelmek is mozgatják, az esetlenebbé, esendőbbé válik „vertikális kapcsolataiban”, hiszen ez lesz egyetlen kapaszkodója, túlélési esélye és cselekvési tere.* Ha pedig ezt egzisztenciális függőség is erősíti – a behódolás még teljesebbé válik.

Abban a világban, ahol „Sztálin legjobb magyar tanítványa mindnyájunk bölcs, jóságos tanítója” – ez a behódolás nem is furcsa, nem is nehéz. Az össznépi egységnek és a „szent célokkal” azonosulásnak legalább a látszata, állandó hangoztatása, igazából álarcra jótékonyan elfedi a tényleges azonosulás és a valódi asszimiláció hiányát. Az ilyen álarc azonban hozzájárul a bőrhöz: csak úgy fél kézzel levenni többé nem lehet, legfeljebb letépni úgy, hogy magával rántson húst, bőrt, csurom vér sebet hagyva maga után. 1953-ban, amikor az „új szelek” szabadabb, kritikussabb nézőpontot indítanak el, a zsidó származású kommunisták egy része

nem is tud erre átállni, nem tudja ezt „az álarcot fél kézzel levenni”. Sokan továbbra is kritikátlanul, ugyanazzal a szenvedéllyel, minden mást eltakaró lendülettel próbálnak részt venni az ügyekben. Ezek többsége 1956-ban nem egyszerűen „helytáll”, hanem rögtön bemegy a karhatalomba, fegyvert kér a párttól, és akár élete árán is védi azt a rendszert, amely ezt az „álarcot” megadta neki. Mások viszont ’56-ban úgy érzik, bennük minden elszakadt, eltört, tehát 180 fokos fordulatot kell tenni – s először az előző korhoz hasonló szenvedéllyel belevetik magukat a „népmozgalomba”, majd amikor ez megbukik, tesznek még egy meredek fordulatot, és disszidálnak – ez „az álarc véres letépése”.

A másik kardinális kérdés: *a legfelső pártvezetés nagy részének zsidó származása*. Tény – ahogyan akkor hívják –, a vezetés magva, avagy a négyesfogát: mind zsidó. Márpedig ezt a „vezetés magva” funkciót ők maguk komolyan veszik. Ma már közismert, hogy a Politikai Bizottság ülései előtt Rákosi lakásán vagy másutt Rákosi, Gerő, Farkas és Révai megtárgyalják előre az egész napirendet, ténylegesen meghozzák a döntéseket. ..

...A másik szempont, ami Rákosit és körét „favorizálta” Sztálinnál, éppen zsidó származásuk volt. Bármennyire is antiszemita volt Sztálin, azt gondolta, hogy egy zsidó, tehát a közfelfogás szerint az ország talajában nem túl mélyen gyökerező vezetés immunis a nacionalista fertőzésre. Aki zsidó – zárult e logika –, az nem fog nacionalizmussal szembeszállni „a szocializmus általános törvényszerűségeivel”...

... Úristen! Évtizedekig elhallgatták, hogy az 1943-as Szárszó-konferencián Féja Géza ezt mondta: „... figyelmeztetem a konferenciát arra, hogy jöhet olyan történelmi helyzet, midőn demokratikus és más efféle jelszavak cégére alatt majd a zsidóság kezd új harcot a magyar értelmiség ellen, hogy a szellemi vezető szerepet ismét a kezébe kaparintsá.”

Am Féja Gézának voltaképpen nem lett igaza! Bibó pontosan érti ezt: nem lett zsidó hatalom Magyarországon, akárhány zsidó vezető is van, sőt, éppen hogy valami egészen más alakul ki ebből a furcsa helyzetből. „Több, sok ember személyes pozícióját akkor nevezhetjük együttes hatalomnak, ha ezek a személyek, pozíciók, működési körök és lehetőségek egymással a társadalom szerkezetében valamiféle módon tartósan összeműködnek, és ebben az együttműködésben valamilyen közös momentumnak – az adott esetben annak, hogy e pozíciók birtokosai zsidók – döntő, az összműködést irányító, szabályozó szerepe van” – írja Bibó. Am Rákosiék nemhogy nem teremtenek ilyen „zsidó hatalmat”, de ennek éppen az ellenkezőjét teszik!

A személyi kultusz időszakának kádern munkája – igazi társadalmi csapda-szituációként – kimondatlanul is antiszemitává válik. A legfelső vezetés zsidó tagjai – saját zsidóságukat kompenzálандó is – ha adott pozícióba kerülésük két megközelítőleg azonos képességű ember közül választhatnak, s az egyik zsidó, a másik nem, nyilván a nem zsidót választják, hiszen különben a cionizmusnak, a legfelső után a középvezetés, tehát a hatalom egésze „zsidó kézbe kaparintásának” vádjá alá esnének.

Ez a túlnyomóan zsidó csúcsvezetés – később látni fogjuk – előkészít és végül csak akarata ellenére nem visz végig cionista pereket, zsidó orvosperket – még ha szovjet mintára is. Sőt, prezentálja az antiszemitizmus kisszerű politikai ármánykodásra alkalmasságát, a „nagykönyvben megírt” egyes-politikai-feszültségeket-vezessünk-le-pogromokkal recept használatát is, amikor egy-egy frakció vezetőjét többek között cionista váddal ítelteti el. Biztosan fontos szerepe van mindebben az úgynevezett zsidó öngyűlöletnek is, annak, hogy sokan szívesen megvetik azokat, akikkel egy kalap alá véve ők maguk részesülnének hátrányos megkülönböztetésben.

Ismét összekapcsolódik így sokak fejében – és újra túldimenzionáltan, megint hamis tapasztalatokat teremtve – a kommunista és a zsidó képe. A vezetés ilyen összetétele sokak tudatában kialakítja azt a feltételezést, hogy a háború után az életben maradt és hazatért zsidók a holocaust fejében és kárpótlásaként most minden gazdasági, politikai státuszt kisajátítanak, tehát a nem zsidóktól megtisztítanak; belép az előítélet-képződés újabb forrása.

És ebben az időszakban a politika a zsidóság témakörét „szupertabuvá” emeli, a tömegkommunikáció, a politikai szóhasználat, sőt a tudományos élet szótárából – bizonyos fokig máig ható érvénnyel – kiiktatja. Jön Rákosiéktól a „fasiszta nép” lekezelése, az egész zsidókérdés mesterséges lefojtása, amely pedig nem oldja meg, csak láthatatlanná teszi, s ezzel fokozza a gondot.

Részlet a ZSIDÓTLANÍTÁS – ORVOS MINTÁRA című fejezetből

A politikát azonban nem a kisemberek vágyai vezérik. A megnyugvás helyébe egyik napról a másikra ismét a zsidó gyomrokat görcsbe rántó félelem lép. Az előzmény most is moszkvai, bár Pesten ezt eleinte kevesen ismerik, mivel a magyar sajtó csak nagy késéssel veszi majd át.

1952 novemberében Ligyija Timasuk orvosnő feljelentést ír Sztálinnak, amelyben összeesküvéssel vádolja a pártkórház, más néven Kreml-kórház igazgatóját, Vladimir Nikitics Vinogradovot és több zsidó származású professzorát. Berija azonnal „készre jelenti” Sztálinnak a „cionista-terrorista orvoscsoport” perét és egyúttal több cionista pert szovjet politikai vezetők ellen. Számos zsidó származású vezetőt máris eltávolítanak hivatalából. „A Kreml-orvosok bűnperében” a zsidó professzorokat el is ítélik, Timasuk doktornőt pedig „érdemeiért” 1953 januárjában Lenin-renddel tüntetik ki.

Rákosiék azonnal felfigyelnek: ez nem elméleti kérdés, ez feladat. nekik – éppen nekik! – fontos gyorsan lépni, a lehető legsürgősebben bizonyítani: ők éberek és tudják a dolgukat. De azért megfontoltan cselekszenek. Először Magyarországon egy szót sem hoznak nyilvánosságra az egész ügyről – majd akkor, ha minden elő van készítve. Villámgyorsan letartóztatják dr. Benedek Lászlót, a budapesti zsidókórház igazgatóját, távozni kénytelen munkahelyéről a világhírű urológus professzor Babics Antal, a Kútvölgyi úti pártkórház igazgatója, nyomtalanul eltűnik Stöckler Lajos, a pesti hitközség és a MIOK elnöke. Most még hiányoznak a cionista politikusok, de hamarosan őket is megtalálják...

Részlet az 1956 című fejezetből:

... Az ötvenhatos események kétségkívül ismét felszínre hozzák az addig lefojtott, a félelem, a megtorlástól rettegés hálójával befont antiszemitizmust. Azok a lumpenrétegek, amelyek minden forradalom és minden ellenforradalom söpredékeként kiélik romboló ösztöneiket, lopnak, rabolnak, gyilkolnak, s egyúttal elvégzik mások helyett a szükséges „piszkos munkát” – 1956-ban is kint vannak az utcán, és többek között verik a zsidókat. Pesten

az október 23-ai tüntetésen ilyen jelszó is lehangzik: „Lengyel-magyar határt! / Zsidómentes hazát!” Előkerülnek ismét a gazdagok-zsidók, a kommunisták-zsidók, a vezetők-zsidók, az ÁVH-sok-zsidók párosítások. *Am mindez nem tömeges!* Éppen azért kellett az előző lapokon a Fehér Könyv összes konkrétumát felidézni, hogy a történetek összesítése mondja ki végül: ez nem sok. Az a tény, hogy 16 településről, ezen belül 12 községből és 4 városból számolnak be antiszemita atrocitásokról, három dolgot jelent. Először, hogy a többi 3184 községben és 58 városban *nem* történik ilyen. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy 1956-ban akár csak azoknak a településeknek a nagy részén, ahol „megfogható közelségben” élnek zsidók, antiszemitizmus lett volna jellemző. Másodszer ez a taxatív felsorolás is mutatja, hogy ami atrocitás történik, az nem szervezett, nem felülről sugallt vagy bátorított, hanem éppen hogy helyi jellegű, helyi kezdeményezésű. Harmadszor a tények azt bizonyítják, hogy pogromok *csak vidéken* folynak, a fővárosban – a zsidóság túlnyomó többségének lakhelyén – nem...

Részlet az '56 UTÁN című fejezetből:

Nos, tudtommal ez az 1959-es az utolsó pártdokumentum, amiben ez a témakör előfordul ötvenhat után, s ez a néhány idézet is már csak nagyon felszínes megközelítése a zsidókérdésnek.

Folytatni azonban a történetet egyáltalán nem tudom. Semmilyen dokumentum nem áll rendelkezésre ehhez. Pedig tudjuk., történetek dolgok ezek után is. Mikre gondolok?

Például amikor 1968-ban az arab-izraeli háború után különböző irányító szerveknél és apparátusokban „szabályos” zsidótlanítási hullám söpört végig; amikor először bemutatták, majd hirtelen levették műsorról a *Hegedűs a háztetőn*t, amikor 1973-ban a párt művelődéspolitikai tanácskozásán egyesek nyílt támadást indítottak „a cionizmussal engedékeny” kultúrpolitika ellen; amikor ismét népies-urbánus ellentétként éleződtek ki irodalmi viták; amikor tudományos akadémiai választáson léptek fel zsidó származású tagjelöltek elen; amikor a Katolikus Egyesület megalapítását igazából amiatt nem engedték, mert akkor a zsidóknak is engedni kellene és így tovább...

Részlet az ...ÉS MA című fejezetből:

melyek az antiszemitizmust rendszerint „alátámasztó”, magyarázó érvek, *melyek a mai antiszemitizmus legfőbb vádjai a mai zsidókkal szemben?*

Gyakran halljuk: *egyszerűen másmilyenek*. Másmilyenek már kinézetükben is: feketék, sasorrúak. Sok a különc, a mindenben másként viselkedő közöttük, az egyik túl könnyen lelkesedik, a másik túl cinikus, szóval olyan végletesek. Van valami természetellenes abban is, hogy zömmel példás családi életet élnek, túlságosan összetartják a családjukat. Nem isznak, mulatni se tudnak.

Sokszor mondják azt is: *másmilyen a stílusuk*. Ha van pénzük: flancolók, proccok; ha elegánsak: divatfik, dandyk; ha okosak: nagyképűen; ha tudósok: tudálékosak; ha vezetők: lehengetlők; ha maszekok: ügyeskedők; ha szeretők: tüzesek és így tovább.

Lehet ezekre mondani bármit is? Igazak ezek a repkedő általánosítások? Mondható teljes mértékben, hogy nem igazak? Előítéletesek csak azon az alapon, mert túlzó általánosítások? Biztosan bármely végllet megtalálható a nem zsidó körében is; de az is reális, hogy ezek a magatartásminták bizonyos fokig levezethetők a széles értelemben vett történelmi zsidó kultúrából. Nyomai, elemei tehát bizonyára léteznek – csak éppen nem általános jellemzőként.

Az egyik legfőbb „vád” a zsidókkal szemben: *gazdagok vagy legalábbis jómódúak*, mert harácsolók, kapzsiak, mindenből pénzt csináló ügyeskedők. S az ilyen érv érzelmileg erősen támogatott, hiszen elsősorban irigységből táplálkozik, amint Eötvös József fogalmaz: „az előítélet önösséggel frigyre lép”. Hogy igaz-e, nyilván elsősorban attól függ, milyen munkát végeznek ma a zsidók, munkakörük, beosztásuk és a második gazdaságba való beszállási lehetőségük mennyire jövedelmező. Ennek a hiedelemnek is történelmi okai vannak. Tény: a zsidóság történelme úgy alakult, hogy évezredek át minden pályáról kitiltották őket a pénz- és árukereskedelem kivételével, így gyakran nemcsak a kereskedő, pénzváltó szakma öröklődött sok generáción át, hanem – pszichikus védekezésüként – e munka szeretete is. S az is igaz, hogy a felszabadulás előtti Magyarországon a bankélet, a burzsoázia, a kereskedelem nagy arányban foglalt magába gazdag zsidókat. Ám e rétegeknek hírmondója is alig maradt. A mai zsidók induló esélyei tehát legfeljebb a kulturális áthagyományozódás terén lehetnek jobbak, mint másokéi.

A jómód bizonyítására emlegetik azt is: a zsidók *mind Budapesten élnek*, mert ott könnyebb, jobb. Ez valószínűleg majdnem teljesen igaz is, csak éppen ennek is történelmi okai vannak. Már a II. világháború előtt – korszakonként változóan – a zsidó népesség az egész ország népességének 4-5 %-a volt, ám ugyanakkor Budapest lakosságának 20-23 %-a volt zsidó. Majd erősítette e fővárosra koncentrátságot, hogy a deportálások, tömeggyilkosságok során a vidéki zsidóság vesztesége körülbelül 80 %-os volt, míg a budapesti zsidóságé „csupán” 52 %-os.

Érvként hallani: a zsidók *mind értelmiségiek*, az értelmiségnek is főleg a felsőbb rétegeiben található, nyilván mert „büdös nekik a kétkezi munka”; így aztán elfoglalják mások elől a vezető pozíciókat. Úgy gondolom, igaz lehet, hogy a ma itt élő zsidók zöme értelmiségi pályán (a tudományos életben, az oktatás, a művészet, a kereskedelem, a sajtó bármely szintjén, az orvosok és jogászok között, a társadalmi és állami szervek apparátusában és – különösen a nők – egyéb „betanított értelmiségi” munkakörökben), valamint a kisipar és kiskereskedelem területén dolgozik.

jelentheti-e ez – mint nemegyszer megfogalmazódik – az értelmiség és a középrétegek elzsidósodását? Forduljunk ismét a számokhoz! Ha axiómának vesszük, hogy a mai magyar zsidók mind e felső rétegekben található, és ezt viszonyítjuk a legfrissebb, a Társadalomtudományi Intézet *Státus és réteg* kutatásának rétegződési adataihoz, akkor a következő képet kapjuk.

Az elit, a városia felső réteg és a középrétegek a népességnek együttesen 28,2 %-át alkotják, durván 3 millió fővel. Kizárólag ehhez mérve a 80 ezer fős zsidóság 2,66 %-os arányt, vagyis annyit jelent, hogy minden 38.-ik felső- és középrétegbeli ember zsidó.

Gyakran fogalmazódik meg a zsidókkal szemben az is, hogy *összetartanak, védik, segítik egymást* nemcsak a bajban, hanem egyébként is, jogtalan előnyök kölcsönös nyújtása, protekció

terén. Talán tipikusan ez az a vád, amelyen jól kimutatható a társadalmi gondok „áttolása”, etnikai álarcba öltöztetése. Kétségkívül közéletünknek sokakat bántó nehézsége a protekció, az elvtelen személyes összefonódás, némelyek hát próbálják ezt abból levezetni: a zsidók ilyenek. pedig a hiteles logika éppen fordított: ha ezek a gondok jelen vannak a társadalomban, akkor nyilván léteznek a zsidók köreiből is. S ennek faji alapon történő misztifikálása csak elkendőzi a lényegét.

Végezetül az antiszemitizmus mai jelenlétére egy konkrét jelenséget hadd említsek még – jelentősége okán. Pedagógusok gyakran beszámolnak róla: az általános iskolákban a gyerekek nemcsak cigányoznak, de zsidóznak is. A jelenségnek két elemét szeretném kiemelni. Egyrészt ezeknek a gyerekeknek a szülei ma 25-45 évesek, tehát biztosan már a háború után születtek. Akiktől a gyerekek ezt a pejoráló jelzót otthon tanulták, azok a holocaustban sem pro, sem kontra nem voltak érdekeltek, legfeljebb szüleiken keresztül. Márpedig ahhoz, hogy a gyerekek tudatosan pejoratíván használják ezt a szót, otthon többször és erős negatív érzelmi töltéssel kell hallaniuk. Másrészt szeretnék szembeszállni a széles körben jellemző, e tényt bagatellizáló véleménnyel. A pedagógusok és a szülők egy része rálegyint arra, ha a gyerekek zsidóznak, mondván, ezt csak a hülye szinonimájaként használják. Hadd idézzem erről ismét Allportot: „A gyermekek előbb tanulják meg a szótól való idegenkedést, mintsem hogy tudnák, mihez is kapcsolódik az. Számos példát mondhatnánk azokra az esetekre, amikor a szavak a gyermek fülében erősen és érzelmileg hangsúlyosan csengenek, anélkül, hogy tudná, kikre is vonatkozik valójában (goj, jakhec, digó). Csak a későbbiek folyamán tanulja meg, hogy ezek a szavak milyen embercsoportra vonatkoznak. Ezt követően már a szavak által sugallt érzelmek rávetül a csoportokra is. Az érzelmi hatás azután akadálytalanul átáramlik a jelölt tárgyra.

Nagyon fontos hát, hogy a zsidókérdés a sajtóban tabu helyett normális témává válhasson. Hozzá kell tenni: tény, a kommunikáció kísérlete gyakran kommunikációs rövidzárlatot idéz elő. Sokszor fordul elő elzárkózás, az „igazad van, öregem, nem tudok válaszolni, és kész” típusú válasz, a „hidd már el, nem én tehetek róla, miket műveltek az apámékjellegű kitérés, a „vegyétek már tudomásul, a fasisztázás utáni büntudat csak szellemi impotenciához vezet” visszavágás. t

Kik azok, akik életben és itthon maradtak a zsidóüldözések után? Hogyan kezdte újra sorsát a magyar zsidóság a II. világháború rémségeit követően, s mi minden történt vele a negyvenes-ötvenes években? Hogyan volt jelen a zsidókérdés a földreform, az államosítások, a Rajk-per, az 1953-as fordulat és 1956 során? Mit jelent a zsidókérdés a mai Magyarországon? Milyen a mai antiszemitizmus? Ezek azok a kérdések, amelyekre e röpirat választ keres.

Kende Péter négy évet várt könyve megjelenésére. Talán nem is azért, mert e történelmi labirintus olyan szövevényes, inkább mert a tények bátor feltárása elé az elhallgatás tilalmi táblái meredtek egyrészt a „fasiszta nép”, a háborús halottak, a hadifogoly- és a lágersors megítélésében, másrészt a „zsidó kommunisták”, az „antiszemita népiesek” leegyszerűsítések feloldásában is.

Könyvében Kende Péter legyőzte az akadályokat, olyasmiről beszél, amit ugyan mindnyájan végiggondoltunk magunkban, de nyilvánosságra eddig nem került: arról a balítéletről, amely elhallgatva fertőz, de felfedve, kimondva talán – a gyógyulást segíti. Amikor tudós-esszéisztikus feldolgozásban felrajzolja az elmúlt negyvennégy év „zsidókérdés-kezelésének” és antiszemitizmusának lázgörbéjét, tisztázza az okokat is: miért éltek tovább és hogyan módosultak az előítéletek, a fel nem oldott görcsök, a kimondatlan újabb és újabb traumák.

Kínál-e Kende Péter gyógymódot? Egyetlen orvosságot ismer: az egyenes beszédet, a vélemények szabad összecsapását, a társadalmi megértést és türelmet, egyszóval a demokratikus közéletet.